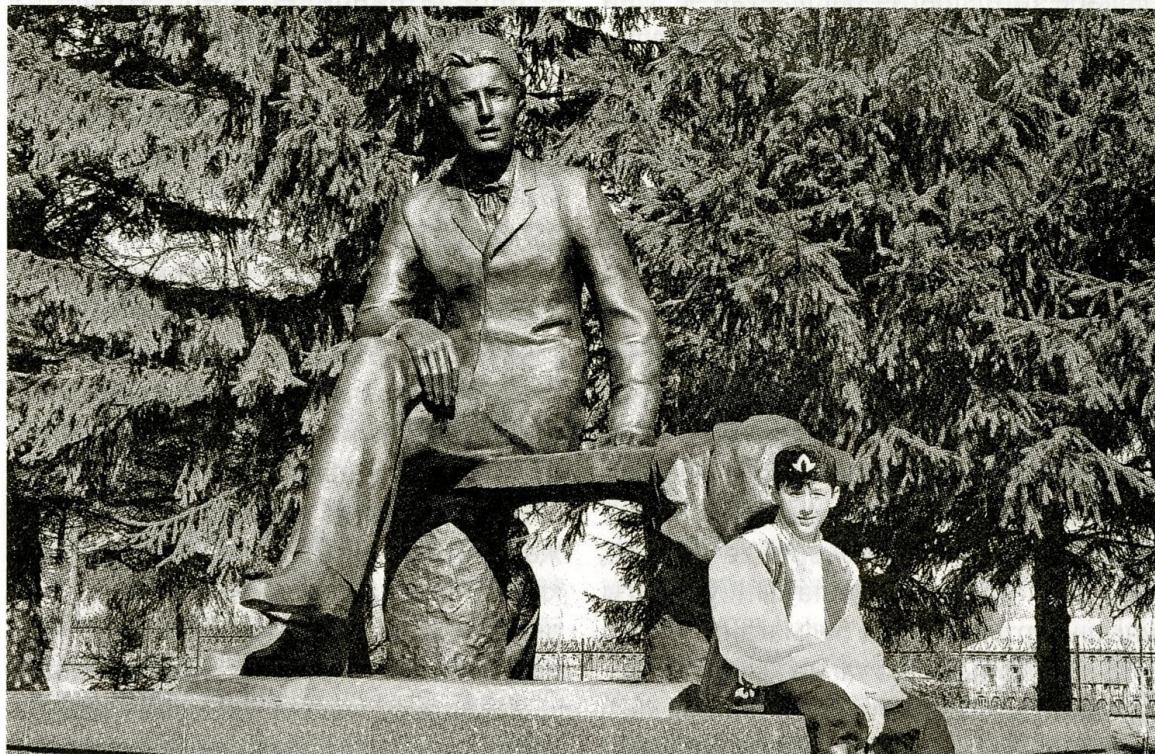

Тукайлы һәм мәгарифле Яңа Кырлай

(Классстан тыш чара)

Миләүшә ЗАРИПОВА,

Арча районы Яңа Кырлай урта мәктәбенең татар төле һәм әдәбиятты укутучысы

Максат. Укучыларны Яңа Кырлай авылышынц мәгариф тарихы белән таныштыру; тәбәгебездән чыккан куренекле шәхесләр белән горурлану хисе уяту, укучыларныц миллиәтебез, халкыбыз язмышын ышанып тапшырырдай шәхесләр булып үсеп житуләренә йогынты ясау, шуңа омтылыш тәрбияләү.

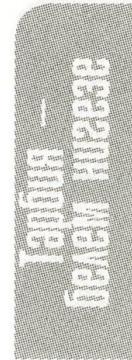
Чара барышы.

Укытучы. Исәнмесез, кадерле кунаклар, укутучылар һәм укучылар! Бүген без «Тукайлы һәм мәгарифле Яңа Кырлай» дип исемләнгән кичәгә жыелдык.

Тарихи чыганакларга күз салсак, авылышыз мәгарифе XIX гасырда ук телгә алына башлый. Бу кичәбездә Яңа Кырлай мәгарифенең үткәненә күз са-

лырбыз. Хәзер сүзне әдәби түгәрәккә йөрүче укучыларга бирәбез.

1 нче укучы. «Нәкъ Казан артында бардыр бер авыл – Кырлай, диләр». Шагыйрьләрчә әйтсәк, Татар галәмендә Габдулла Тукайныц әлеге мәшһүр шигъри юлларын белмәгән кеше бар микән? Яңа Кырлай – Тукайныц дөньяга күнел күзе ачылган авыл. Нәкъ менә авылышыныц табигате, кырлары-болыннары, сулары, сайрап кошлары, кешеләре нәни Апушныц тора-бара шагыйрь булып китүенә зур йогынты ясый. Тукай – Кырлайның һәрвакыт күнелендә йөртә. Тукай исеме Кырлай авылыш татар халкыныц рухи Мәккәсе дәрәжәсенә күтәрә. Авылышыныц мәктәп-мәдрәсәләре белән дә без Габдулла Тукай әсәрләре аша танышабыз.

2 нче укучы. Кечкенә Апуш Кырлай авылында 1892 елның көзендә гыйлем дөньясына беренче адымын ясый. Яңа Кырлай авылы мәдресәсе артық зур булмаган. 1893 елда анда 17 малай һәм 13 қызы укыган. Мәхәлләдә 98 хужалық булып, аларда 269 ир-ат исәпләнгән.

Ул вакытларда мәдресәдә укулар кыр эшләре төгәлләнгәч башланган. «...Әни мине кулымнан житәкләде дә үземездән биш-алты гына адым булган Фәтхерахман хәэрәт өенә алып барды, – дип яза Түкай «Исемдә калғаннар» дигән автобиографик очеркында. – Әни мине тапшырып, үзе киткәч, мин қызлар белән бергә: «Әлеб, би, ти, си, жымыкый»ны бер дә тарланмыйча кычкырып укый башладым».

Уку «Иман шарты» китабыннан башлана. Бу юка китап гарәп телендәге төрле дөгалык текстларыннан тора. Дөгалыклар алдыннан гарәп хәрефләре әлифбасы бирелгән. Шагыйрь үзе «Исемдә калғаннар» әсәрендә язганча, беренче елда Габдулланың укудагы уңышы артык зурдан булмаган.

3 нче укучы. Менә тагын көз житә. Габдулла укуын дәвам итә. Быел инде ул «зур уку»га күчә: аны Фәтхерахман мулланың энесе Хәбибрахман хәлфәгә бирәләр. «Зур уку» дигәнебез абыстай «мәктәбә»ндәге укытудан өстенрәк исәпләнә. Шәкерләрнең белем дәрәҗәсе нинди китап укуларына карап билгеләнә. Хәреф таныту шул ук «Иман шарты»ннан башлана. Аннан соң «һәфтияк» уқыла. Аны исә «Бәдәвам», «Кисекбаш» кебек иске татар телендәге китаплар алыштыра. Түкай болай дип яза: «Мин мәдресәдә «һәфтияк» ижеген һәм сүрәсен бик тиз белгәч, «Бәдәвам», «Кисекбаш»ларга кердем. Үзөмнәң сабагымны тиз белеп, мин күп вакыт тик торырга туры килгәнгә, миңа өйрәтергә үзөмнәң наданрак балаларны да бирә башладылар». Габдулланың зирәклегенә, сәләтенә хәэрәт үзе дә игътибар иткән. Күпмедер вакыттан соң аны Фәтхерахман мулла үзе укыта башлаган.

4 нче укучы. Габдулланың тумыштан ук гаять үткен, зирәк һәм сәләтле булгандыгына ышандык та, ди. Эмма 7–8 яшьлек баланың мәдресәдә чын-чынлап теләп, дәртләнеп укуын, ярты кыш үтүгә үзеннән бер яки ике башка озынрак булган үсмөрләргә хәлфә булып китүен ничек аңлатырга?

Биредә ниндидер этәргеч булырга тиеш. Барыннан да элек, Габдулланың мәхдүмлөгө, яғни Мөхәммәтгариф мулла малае булуы. Энә шул «өстенлөгө» ятимгә азмы-күпме юаныч бирми калмагандыр. Муллалар – авылның абрыйлы кешеләре. Ин әүвәл, алар – гыйлем ияләре. Халыкта исә гыйлемгә хөрмәт зур. Муллага булган хөрмәт, билгеле, аның балаларына да күчкән. Адым саен мәхдүм булғанлыгын сиздереп торулары, аерымрак урынга куюлары һәм хөрмәт итүләре малайда үзен тулы хокуклы кеше итеп карау, үз кыйммәтен һәм дәрәжәсен белу тойгысы тәрбияләгән булса кирәк. Мулла баласы, мулла онығы, үскәч, әлбәттә инде, мулла булырга тиеш. Моның өчен исә тырышып укырга кирәк.

Укуда зур уңышка ирешкән Габдулла «программа» таләп иткән китаплар белән генә чикләнмәгән. Автобиографиясендә Түкай: «Бу Кырлай авылы – минем дөньяга ин элек күзем ачылган урыным», – дип язган икән, беренче чиратта, мәктәп-мәдресәләрне құздә тоткан. Мәдресә исә үз чиратында әдәбиятка ишек ачкан.

5 нче укучы. Кечкенә Габдулланың укудагы уңышлары түрүнда замандашларының истәлекләре дә сакланып калган. Түкай белән мәдресәдә бергә укыган Ахун Сабиржанов болай дип сөйләп калдырган:

«Мин Габдулла белән бер яштә идем. Мин аны беренче ел мәктәптә укый башлаган вакыттан бирле беләм. Ул авыл балаларына охшамаган, бик ябык гәүдәле һәм чандыр иде. Укырга исkitkech зирәк булды. Габдулла ул вакытта безнен мәктәптә укырга зирәклекләре

белән танылган Жаббар Гарифы белән Эһлине һәм үзенән берәр ел элек укый башлаган башка малайларны узып китте. Хәтта язга таба ул вакытта безнәң мәктәптә балалар укытучы Хәбри хәлфә белән «каты гаен» турында бәхәсләшә башлады. Мин мәктәптә Габдулла белән ике кыш укыдым. һәрвакыт Габдулла, Эһли, Гариф, мин сабакны бергә укый иде, дөресен әйткәндә, Габдулла безне өйрәтә иде».

6 нчы укучы. Кырлай мәдрәсәсендәге беренче укытучысы Хәбибрахман Гатауллин (Хәбри хәлфә) Тукайның мәктәптә укуы турында болай сөйли иде: «Мин Габдулланы мәктәпкә укырга кергән көннән башлап беләм. Мәктәпкә йөри башлаганда, ул бик кечкенә иде. Укырга һәм язарга дәртле булды. Укыган нәрсәсен ятлап бара иде. Тәрбиясезләнеп, башка балалар белән шаярып йөргәнен хәтерләмим. Шаярган яки сабак белмәгән өчен минем тарафтан башка балаларга эләккәләсә дә, мин аңар тырнак белән дә чиертмәдем. Ул бервакыт кара савытын ваткан өчен елады. Мин, аны юатып, башка кара савыты бирдем. Ул аңа бик куанды. Бераз укыгач, ул мәктәптәге башка балаларның сабакларын өйрәтә башлады. Безнәң өйгә һәрвакыт кереп-чыгып йөри иде».

Укытучы. Димәк, истәлекләрдән күренгәнчә, инкыйлаб елларына кадәр Яңа Кырлайда өч баскычлы укуту булган дип әйтә алабыз. Кызлар абыстайда укырга өйрәнгәннәр. Кечкенә малайлар да башта абыстайга йөргәннәр. Икенче баскычта аларны хәлфә укыткан. Э укуда уңышка ирешкәннәрне авыл мулласы үзенә ала торган булган. Татар мәгарифенең чал тарих түрләренә китә торган озын юлы бар. Шуның белән бәйле рәвештәдер, татарлар бик борынгыдан аң-белемгә омтылган мәғърифәтле һәм китаплы халық булып танылган. Моны без үз авыллыбыз мисалында да күрә алабыз.

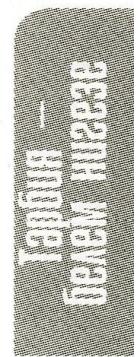
1 нче укучы. Давыллы инкыйлаб еллары артта кала. Авылларда мәктәпләр оештырыла башлый. Яңа Кырлай авылында башлангыч мәктәп 1920 – 1925 елларда төзелгән. 1936 елда мәчет манарасы киселгәч, башлангыч мәктәп шул бинага күчә. Яңа мәктәп ачылганчыга кадәр (1976 елда өч катлы яңа мәктәп ачыла), I – IV сыйныф укучылары мәчет бинасында укуйлар. Башлангыч мәктәпне тәмамлаган укучылар Яңа Иябаш жидееллык мәктәбендә укуларын дәвам иттергәннәр.

2 нче укучы. Мәктәбебез тарихы яраткан язучыбыз Әхмәт Фәйзи исеме белән нык бәйләнгән. 1949–1950 елларда күренекле язучыбыз Әхмәт Фәйзи «Тукай» романын язу өчен берничә тапкыр Яңа Кырлайга кайта. Шагыйрь белән бергә уйнап, мәдрәсәдә бергә укып үскән Сафа бабай йортында берничә ай яши һәм иҗат итә. Әхмәт абый Яңа Кырлайды яшәгән чорда авылда яңа мәктәп ачу кирәклеге турында әйтә һәм ул мәктәпне төзетү һәм ачтыру өчен бик күп көч куя.

3 нче укучы. 1953 елда, ниһаят, Яңа Кырлай авылында урта мәктәп ачыла. Мәктәп каршысына зур хәрефләр белән «Г.Тукай мәктәбе» дип язылып куела. Авыл жанлана. Г.Тукайның 70 еллыгына шагыйрьгә бюст куела. һәйкәлне ачу тантанасында шагыйрь Сибгат Хәким, күптән тугел генә салынган урта мәктәпнәң зур, якты тәрәзәләренә карап, шул көнгә махсус багышлап язган шигырен укый. (Укучы «Әй, Казан арты» дигән шигырье сөйли.)

4 нче укучы. Яңа Кырлай урта мәктәбенә Бирәзәбаш, Чиканас, Иске Иябаш, Өчиле, Яңа Иябаш, Симетбаш, Ашытбаш, Пионер, Ташкичү, Кысна, Акчишмә, Үрнәк, Кышкар, Өтнә, Алмалы, Әзәк авылларыннан балалар йөреп, урта мәктәптә белем алганнар. Элеге мәктәптә 500дән артык бала укыган еллар да билгеле.

1975/1976 уку елын укучылар хәзерге өч катлы таш бинада башлап жибәрәләр.

5 нче укучы. Мәктәбебездә уқыткан һәр ветеран уқытучы олы хөрмәткә лаек. Алар, өстенлекләргә ымсынмыйча, дан артыннан күмыйча, бар булганына ризалык белдереп, бәтен белем һәм тырышлыкларын балаларга багышланған.

Хөрмәтле ветераннар! Сез, бәтен көчегезне биреп, укучыларыгыз күцеленә яхшылык сендердегез, аларны тормышны аңларга, яратырга өйрәттегез! Шуши мәктәптән нинди генә атаклы кешеләр чыкса да, алар, ин беренче чиратта, үzlәренең уқытучыларына, яғни Сезгә бурычлы. (Ветеран уқытучылар үzlәренең истәлекләре белән уртаклашалар.)

6 нчы укучы. (Ветераннарга багышлап шигырь укуй.)

7 нче укучы. һәр тәбәkkә бәяне шунда туып-үскән күренекле кешеләрнең дәрәжәсенә карап та бирәләр. Тирә-күрше авылларның күренекле, мактаулы исемнәр алган мәхтәрәм кешеләре бихисап. Аларның һәркайсы – зур тарихлы Яңа Кырлай мәктәбен тәмамлган шәхесләр. Алар – игенче, терлекче, уқытучы, табиб, фән һәм ижад кешеләре буларак һәм башка өлкәләрдә илебезгә фидакаръ хезмәт иткән, кубесе әле дә хезмәттә. (Танылган шәхесләрнен исемнәре эйтелә. Экранда фотолары, дәрәҗәле исемнәре яктыртыла.)

1 нче укучы. (Г.Тукайның «Мәктәпта» дигән шигырен укуй).

Сөекле шагыйребез Г.Тукайның бу шигырендә нәкъ безнең мәктәп турында язылган кебек. Безнең мәктәбебез дә авылның кырыена урнашкан. 1 сентябрьне без дә көтеп алабыз. Қөзнең салкын, яңғырлы, урамга чыгасы да килми торган көннәрендә жылы, якты мәктәптә укуы үзе үк күңелле.

2 нче укучы. Татар халкының бөек шагыйре Габдулла Тукай истәлеген мәңгеләштерү максаты белән төзелеп, аның балачак еллары узган Яңа Кырлай

авылында урнашкан урта мәктәбебез 1953 елдан бирле яшь буынга белем һәм тәрбия бирә. Озак еллар мәктәп Татарстан Уқытучыларның белем күтәрү институтының база мәктәбе булып торды.

Ачылган елларында мәктәпкә балалар 12 авылдан йөреп уқыган. Бүген монда 7 авылдан 130лап укучы белем ала. Аларга 20дән артык уқытучы белем һәм тәрбия бирә. Уқытучыларбызының барысы да югары белемле, югары һәм беренче квалификация категориясенә ия.

3 нче укучы. Мәктәп – һәр кеше өчен ин изге, ин кадерле урын, шунлыктан чәченә чал керсә дә, инде өлкән яштә булса да, һәркем белем учагына теләп кайта, ә туган мәктәп һәркемне сөенеп, көтеп каршы ала.

4 нче укучы (мәктәп турында шигырь укуй).

Уқытучы. Кешеләр дайми яшәү урынын сайлаганда, беренче чиратта, анда су чыганагы булуына игътибар иткән: инеш, елга, күл буйларына урнашкан. Авыл кешеләре көчле, күп һәм чиста сулы, чишмәле урыннарга өстенлек биргән. Мин мәктәпне чишмә белән чагыштырыр идем. Чишмәләр үз тирәсендә яшәгән кешеләрнең сусавын баса, аларны савыктыра, аларга яшәү көче бирә. Мәктәп исә кешене рухи яктан сугара. «Мәктәбе булмаган авылның киләчәге юк», – ди халык. Тукай туфрагында, Тукай нигезендә көч-куәт алган мәктәбебез дә милләт киләчәге булырга тиешле яшь буынны мәгарифле, аң-белемле итүдән туктамасын иде.

Әдәбият исемлеге:

1. Нуруллин И. Габдулла Тукай. – Казан: Тат.кит. нәшр., 1979.
2. Тукай турында истәлекләр / Төз. И.Нуруллин. – Казан: Тат.кит.нәшр., 1986.
3. Рәсүлева З. Тукай эзләреннән. – Казан: Тат.кит.нәшр., 1985.
4. Хәким С. Жил исми, яфрак селкеми. – Казан: Тат.кит.нәшр., 1960.